I

На краю села стояла хата. Нова-новенька. Стіни в неї біліли, неначе виліплені папером, чистенькі вікна зиркали, мов очі молоді та веселі, а недавно пошита стріха переливалася золотом до сонця. Під стріхою ластівки зліпили гніздо і стрілою літали довкола нього. Під хатою росли високі мальви, цвітом покриті від гори аж до споду. Між них втиснеться вітер-збитошник, гойдає ними, хапає їх за гнучкий стан, а бідне квіттє соромливо вихоплюється від нього і головками стукає до вікон, взиваючи людей на поміч. А соняшник, як старий батько, дивлячись на тую іграшку природи, похитує великим жовтим лобом.

Був ранок. Товар пішов у поле, птиця розбрелась по всіх усюдах, і над хатою воцарилася правдива сільська тишина. І так-то весело визирала хатина з-посеред тиші, таким щастям несло від неї, що, казав би ті, ангели Божі, коли літаючи над миром, примучать крила і спочити хочуть, то ніде не спічнуть, лиш на тій новенькій стрісі, між тими різноцвітними мальвами, між хрещатим барвінком і сивеньким васильком... Та ні! Щастє було лиш ізнадвору хати. А всередині?..

От, власне, рипнули двері. Вийшов чоловік, рослий, кремезний, ногою розтворив ворота і опинився на дорозі. Обернувся, глипнув на хату, засунув капелюх на очі і крізь зуби зашипів: "Язя"!

— Язя! — промовив ще раз, сплюнув і пішов дальше. Хвилину хиталися ворота, потручені його ногою, і

мальви заглядали крізь вікна досередини цікаві, що там сталося, і соняшник жовтий покивував великим лобом. Аж знов відтворилися двері, і вийшла жінка з червоними від плачу очима. Підійшла до воріт і глянула на дорогу. На ній видко було, як вози їхали і як ішли люди. Побачила його. Гонив як вітер.

— Йди, йди, нелюде лютий, тільки мого щастя, що тебе не бачу! — і запаску піднесла до очей, втираючи сльози.

В годину пізніше ті, що йшли в поле на роботу, бачили її, як стояла на тому самому місці, схилена на ворота, з закритими очима.

— Плаче багачка, — казали, — та Бога гнівить! Такий достаток, таке багатство, а вона плаче... Ледащо, та й годі!

Лиш вона не чула тої бесіди і не бачила нікого. В голові в неї було, як у гамарні; в очах потемніло, а по мозку немов розіллялася якась чорна мазюка. Стояла, забувши саму себе і весь Божий світ.

Аж з тої темряви стали злегка виринати образки, якісь неясні, далекі, немов оповиті імлою. Це були згадки з дитячих та дівоцьких літ. І ось вона бачить себе малою дитиною в родичів багатих. Одиначка, плаває в достатках і вигодах. Росте як розкішна квітка в затишному веселому саду... Ось вона дівує з подругами, з Миколою стрічається коло криниці. Бідний Микола! Загнали його в далекий край, між чужих людей, під карабін вояцький. А тут тим часом сватів прислав багач з сусіднього села. "Та не мене він сватав, а мої воли круторогі, мої достатки нещасливі... Не піду, батеньку, не піду! Я на Миколу підожду, аж із війська верне!"

— Підеш! — сказав батько і стукнув ногою. — Віл з волом, кінь з конем, а з багачкою — багач. Не якийсь обідранець Микола, а Гнат Лабій тобі під пару. За нього й підеш!

1 пішла. Грали музики, лилась горівка, і так гуляли, так гуляли, що аж обійстя ходило.

— І донині грає мені в мозку, хоч півроку від весілля минає, і донині гуляє зі мною не чоловік, не муж, а чорт... Гнат. Иди, йди, поганий, мерзений! Не хочу дивитися на тебе, я не сяду з тобою до одної миски і

не перебуду одної ночі з тобою під одною крівлею. Йди геть від мене! — 1 вона зайшлася плачем.

— Ах! Щоби так можна вирвати серце з груди і шпурнути ним, отим недобрим непримиримим серцем, якого ні втішити, ні вговорити! Ах, доле, коби-то можна!

— Насте! Чи це ти, Насте?!

Молода жінка здригнулась. Неначе блискавка перейшла по всьому її тілі, так уразив її цей голос.

— Микола! — промовила насилу і подалась до хати. За хвилину заскрипів засув, і двері замкнулися, мов

гробова челюсть. Молодий парубок підійшов до них і вдарив по дошках сильним кулаком. Та двері не отворилися.

— Насте! Настуню! Підійди до вікна, най гляну на тебе! Три роки не бачив, три довгі, тяженькі роки.

— Запізно! — повторив той самий голос, а за ним почувся плач по всій хаті.

А до вікон ізнадвору заглядали цікаво мальви, і соняшник кивав головою. Запізно!

II

Того самого дня підвечір вернув Гнат, як ніч, додому. Лютий і п'яний.

Худоба сама прийшла з поля, і птиця постягалася з города та ждала під дверима хатини. Коло воріт сторожив пес, скручений у клубок.

Гнат узявся між ними заводити лад. Копнув пса ногою, аж бідне сотворіння заскавуліло з болю, потоптав кури, за корову жбурнув колом. Пес заскавулів, узяв хвіст під себе і потяг під недалеку грушку; наполохана птиця підійняла крик і розбіглася по всім усюдам; корова жалібно заревіла.

— Насте! Вона мовчала.

— Гей, чуєш, Насте! — гукнув Гнат і потягнув її так сильно за рукав, що молодиця захиталася і трохи не злетіла з ослона.

Втворила очі.

— А чого тобі? — промовила насилу.

— Вечеря де?

— Я не варила!

— А то чому?

— Бо не могла. Я така хора... Я... я... я спала.

— Ґаздине! Багацька дочко! Ти за помийницю жидівську не вартуєш. Я тобі раз останній кажу, що хоч я тобі не любий, а я тобі муж і пан. Коли не з милости, то з мусу дбай про мене, а ні, то горе! Видиш! — Він показав свій п'ястук здоровий і вдарив ним так сильно по скрині, що вікна задзвеніли, хата стряслася, а Насті мурашки по спині побігли. — Зараз мені вставай і розкладай вогонь! Чи чуєш?

— Чую, — сказала Настя, — але вечері не зварю, бо негодна... Мені весь світ немилий... Слухай, Гнате! Відчепися їй від мене, покинь мене або дай, най я вернуся додому. Піду в світ за очі, на службу стану,

горювати буду, а з тобою жити в мене нема сили. Мене силою віддали за тебе, я себе не переможу. Пусти мене! — Вона зсунулася з лави на землю і впала перед ним на коліна. — Пусти мене!

— Підеш! — вицідив Гнат через зуби. — Але не додому, ані до Миколи! Ні! Підеш гнити! Гнити підеш! Сиру землю їсти. Чуєш! Де підеш? Чуєш! — І тряс нею так люто, що бідна голова хиталася з боку на бік, немов на скручених в'язах.

— Гнате, пусти! — кричала жінка, а він тряс нею ще гірше. — Гнате! — і кинулася до очей з руками.

— Ах! Я тебе, гадюко! — заревів Гнат і повалив жінку на землю.

Цікавий місяць викотився з-за хмари і зазирнув до хати. Високі мальви собі ж били до вікон головками. Соняшник, що стояв оподалік, і всі інші квіти й дерева, що не могли дібратися аж до вікон, питали одні других: "А що там? Що там?"

А тамки, насеред хати, лежала Настя з лицем, як хустка, і з замкненими очима. Сині плями кинулись на тіло, уста сціпилися. 1 не пізнати було, чи жива вона, чи ні.

III

Кури піяли на північ, як Настя піднесла повіки. Глипнула по хаті — нема нікого. Лиш мальви заглядають у вікно. Навіть і місяць зійшов уже з неба. Слухає — нічого не чути. Пробує встати — тяжко. Голова болить, кості болять, синяків не діткнутися. Насилу встала і вийшла з хати.

Надворі було тихо. Навіть дерева і квіти стояли неподвижно. Насті здавалося, що вони дивляться на неї. Жалують чи сміються? Не знати. 1 їй зробилося соромно і прикро, а кров так хутко набігла до лиця, що бідна жінка мало не впала. Вийшла, викотилася на вулицю і почала

бігти. Куди? — сама не знає. Чує — щось гонить за нею. Це він, Гнат, нелюд!

Добуває останків сили — та не втече... Оглядається, — аж легше стало. Це її вірний собака.

— Вернися, Бурку, верни! Ми лишили пусткою хату, ще злодій увійде. Вернись!

Собака глянув на свою ґаздиню, як би хотів сказати: ні, я з тобою піду, бо ти для мене і добра, а "він" не гідний нашої прихильності — але надумався і вернув.

А вона біжить наздогін з вітрами. Розхристане волосся хоругвою має. Ані очіпка на ній, ні запаски. Добре, що ніч, та й ніхто не побачить, бо люди сплять. Лиш вартівник під церквою підніс голову, глянув і впав лицем на землю. Думав, що мара яка біжить в село.

Саме над досвітком прибігла Настя під батьківську оселю.

На небі миготіла поранна зірниця, а люди досипляли сну. І Настині родичі спали сном тихим, спокійним, сном спрацьованих людей. 1 снилася їм Настя, весела і щаслива. Дякувала їм, що не віддали її за бідного Миколу, а казали йти за Гната багача...

Настя переступила поріг...

Гей, нене рідна і ти, старий батьку! Чи в таку гостину дожидали ви доньки?

IV

Вже кілька неділь проживає Настя в батька-неньки. Та лиха їй година. Старі ходять як туча, грізні і похмурі. Ласкавого слова не промовлять. Людям Настя не показується на очі. Але від них не скриєшся, небого!.. То за сіллю, то за ситом прийде кума і жалує її. А поза очі глузує:

— Ото, — каже, — багач віддав свою Настю!

— Та не знав, чуєте, котре з них завинило?

— Мабуть, вона.

— О, їй з очей не добре видно. "Зальотна".

— Микола, чуєте, що? Таж то ціле село знає. От "публіка".

"Чи справді я завинила?" — питала себе Настя і не могла відповісти. Знала тільки, що любила Миколу, а їй казали йти за Гната, знала, що Миколи не година забути, а Гната любити, та ще знала, що так довше не може бути і що мусить то все раз якось скінчитися. Але як?

А тим часом на світі йшло все своїм відвічним ладом. Минуло літо, прийшла осінь, минула осінь, і тихо підкрадалася зима. Опустіли поля, і засумувалася діброва. Кря-чуть ворони, а співучої птиці вже не почути. Лютий вітер, зимно і брак їди прогнали їх за море. 1 сумують за ними дерева, сумують листки та жовкнуть із суму. Зриваються з гильців і летять доганяти. Не доженуть!

А тим часом жорстока зима починає своє діло заглади. Ледяними кігтями скувала землю, покрила її білим покривалом снігу і — спи! Заснула. А вітер реве, виє, стогне, ніби до сну її колише...

Спи, земле, спи! Приспи у собі всі злидні і горе, а як збудишся із сну напровесні, засяй нам щастям, силою, красою, бо ми від тебе ждем добра багато і з рожевими надіями чекаємо тебе...

Настя не виглядала весни; не дожидала від неї ні радості, ні втіхи, ні полегші.

Весь світ для неї покрився смутком, так як земля покривається снігом на зиму.

Сонце заходить, вона стоїть на березі ріки.

Вже всі жінки, що прали разом із нею білля, пішли домів, а вона заєдно б'є праником, аж відгомін лунає по лісі.

А сонце — зимове, каправе сонце, котиться ліниво за рубець виднокруга. От-от бебевхне собою в пропасті зазе-мельні, і темно стане. Та заки згасне, втворяє широко очі і всміхається так весело і сердечно, що від того усміху цілий світ обливається всіма відтінками золота і — крові.

Надворі тихо. Вітер затих. Чути, як сани їдуть дорогою від лісу, як рубачі ідуть за ними і як сніг скрипить їм під ногами. Йдуть, пакають люльки, і говорять з собою. Деколи підбігають, щоби розігріти ноги та б'ються руками по плечах, бо зимно.

Між ними йде Микола. Відколи вернув із війська, ходить на зарібки. Тепер рубає стоси. Його мати мешкає на краю села, за потоком, він прощається з господарями і йде короткою стежкою понад потік. Над рікою стоїть Настя і б'є праником, аж гомін йде по лісу.

— Насте! А ти чому не йдеш додому! Видиш — ніч.

Настя кинула праник і мовчки збирала білля. Він підійшов до неї і спитав:

— Насте! Чи то правда, що люди кажуть?

— Правда! — відповіла Настя.

— А чого ж ти йшла за нього?

— Мені казали. Силою потягли до престола.

— А мене тобі не було жаль, Насте?.. Потім замовк. Нараз промовив рішуче:

— Я його вб'ю. За свою і твою кривду.

— Миколо! Що ти говориш? Спам'ятайся. Ти того не зробиш. Так він женився зі мною, як жениться багато інших, для поля, для худоби. Взяв гроші. А врешті — я сама сказала йому, що його не люблю і що на жабу волю дивитися, як на нього, ну й він...

— І він тебе побив, била би його Божа сила. І до такого розбишаки ти гадаєш вертати?

— Ні, я до нього не верну, — відповіла Настя.

— Ніколи?

— Ніколи.

Місяць підпливав на середину неба і, як потопельник, то виринав, то потопав у хмарах. Мороз світився на снігу, а було так тихо, що вони чули, як лід мерз на річці і як серця билися в їх грудях.

— Насте! — промовив нараз Микола і вхопив її за руку. — Будь моєю! Я тебе заберу звідси геть далеко, за море. Там заживемо щасливо. Родичів не жалій, бо вони тебе не жалували, покинь усе і ходи зі мною. Підеш?

Держав її кріпко і шептав їй заєдно:

— Підеш? Підеш?..

Густі хмари не пускали місяця на небо. Сірий сумрак покривав світ. Вітер не переривав спокою, а лід мерз і тріщав на ріці.

— Пусти, мене, Миколо! Пусти! Запізно! Господь видать, я хотіла на тебе ждати, я виглядала — а тепер уже все запізно, пропало. Я присягала. З ним мені не жити, бо

Не годна, а з тобою не йти, бо гріх, і нема мені на світі ні ради, ні поради. Але знай, що я тебе люблю, і тому йди від мене — геть!

V

Розійшлися. Сумна розлука.

Микола по розраду пішов до корчми, а йдучи вигукував весело — дурив себе. Настя з біллям вернула до хати. Відтворяє двері. Батько на лаві сидить, мати коло печі порається. Суває горшками по припічку і, не відвертаючи лиця, питає:

— А ти де була, Насте?

— А хіба ж ви не знаєте де? На ріці.

— Та дотепер прала? До півночі. Як на заразу.

— Та де вам північ? От, щойно сонце зайшло.

— Еге! — докинув батько. — В тебе доти день, доки Микола коло тебе. Знаємо ми, знаємо. Але — зле ти робиш, Насте, дуже зле. Сором на мою сиву голову наводиш.

— Тату! Хіба вам мало ще мого горя? Старий замовк.

Сіли їсти вечерю. Настя плакала.

— А ти чого, Насте, плачеш? їж, небого. В дорогу треба вхопити теплої страви.

— В яку дорогу? — питає Настя. — Хіба на постіль?

— До чоловіка, — відповідає батько, — до Гната. Був перед вечером і казав тебе привезти. Та й повезу. Ти ж його законна жінка. А в Письмі Святім стоїть, щоби жінка не відлучалася від мужа. Чужого добра переховувати не годиться. Та й панотець закликали вже мене до себе та питалися, чому не жиєш із чоловіком. 1 люди не дають спокою, і діти показують пальцями на мене: диви, — кажуть, — то той багач, що його дочка не сидить з чоловіком. Не годен я стерпіти такого стиду...

Настя ніби не чула цього. її лице було як із каміння куте. Німе і ніби байдужне.

— Збирайся! Я йду запрягати коней, — сказав батько і вийшов із хати.

Тим часом мама відтворила скриню, вийняла новий кожух, накинула його на доньку і собі стала приповідати:

— От і мій старий зараз по шлюбі побив мене, а я не втекла. Прожили ми більше як тридцять літ у мирі та спокою, що кожному дай Боже так жити. Воно часом добре, як жінка чує руку над собою...

Стара щойно розговорилася на добре, коли на порозі появився батько в великих рукавицях, у шапці на ухах і з батогом.

— Ну, кому в дорогу, тому й час, — промовив він. — Ходім! Пішли. Стара зробила хрест над ними й зачинила ворота.

— А як, чуєш, буде дуже курити, то підночуй. Побачиш, як вони там із собою, чи не відвикли.

— Ы не привикнуть, — докінчувала тихо Настя. Ьуть.

Легенькі сани як по воздухах гонять, коні мов пливуть по снігу, лишь час від часу порскають для охоти.

— Здоров! — каже тоді батько. — А що? Я казав, Гнат буде нам радий.

— Ще й як! — доповідає Настя, їдуть дальше.

Між тим селом, де мешкали Настині родичі, а тим, де жив Гнат, був великий став. Зимою, як лід зціпить воду, а сніг покриє лід, люди їздять ставом, бо ближче і рівно, як по столі.

І Настя з батьком іде через став. Батько поганяє коней і ногами по снігу волочить, донька думку думає... І так зле, і так недобре. Родичі з хати женуть, і з Гнатом жити не година, з Миколою не годиться. Що тут робити?

— Що? — питає вода, хлюпаючись у полонці. — Ходи до мене. Я тебе прийму, я тебе до себе пригорну, навіки заколишу...

Настя зсунулася з саней.

Приклякла над ополонкою і глянула під лід. Було там чорно, але спокійно. Лиш вода цілувалася з льодом. "Нахилися нижче, нижче, ще нижче!" Лід затріщав і обірвався.

На цілім ставі під хрустальним льодяним склепінням зробився гамір.

Вітали нового гостя.

Даремно батько шукає Настю по цілому ставу. Від села до села лунає його здоровий голос: Насте! Насте! На-асте!

Дрібна осока тріпоче сухими листками і шепче: "Ось я! Ось я!"

А вода з-під льоду доповідає глухо: "Отут! Отут!"